

Mr Zoran JANJETOVIĆ

**Branko Nadoveza, BALKANSKI SOCIJALISTI I
BALKANSKA FEDERACIJA, Beograd 1997;**

**ISTORIJA SRPSKOG RADIKALIZMA OD 1903. DO 1941.
("Zemunske novine", avgust 1997)**

Knjiga *Balkanski socijalisti i balkanska federacija* je izašla u izdanju Zadružbine Andrejević i predstavlja prerađenu verziju autorove doktorske disertacije iz 1996. godine.

Rad se sastoji od pet glavnih delova i zaključka. Svaki deo govori o socijaldemokratima pojedine zemlje, a zaključak daje uporedni pregled i sintezu shvatanja balkanskih socijalista o balkanskoj federaciji. U glavnom delu knjige obrađeni su socijaldemokrati Bugarske, Rumunije, Grčke, Makedonije i Hrvatske. Srpski socijaldemokrati su izostavljeni uprkos svom velikom značaju, jer je o njima već dosta pisano.

Posle sažetka, apstraktuma i predgovora, autor prelazi na razmatranje pogleda bugarskih socijaldemokrata na stvaranje balkanske federacije. On ističe da su prvi bugarski socijalisti Vasil Levski i Hristo Botev u tom pogledu bili pod uticajem starijih bugarskih nacionalnih revolucionara G. Rakovskog i Lj. Karavelova, a i srpskih socijalista i nesocijalističkih političara S. Markovića i Vase Pelagića. Po autoru oni su otišli dalje u razmatranju ideje federacije od svojih prethodnika. Za razliku od svojih prethodnika, oni su bili za demokratsku i federativnu balkansku republiku. Pri tom je Botev bio za korenitiji socijalistički preobražaj društva. Autor se takođe bavi razlikama u učenju te dvojice revolucionara.

U nastavku poglavlja Nadoveza govori o nastanku Socijaldemokratske stranke Bugarske, koja je bila najjača na Balkanu. Govori se i o saradnji bugarske i srpske studentske omladine početkom XX veka. Znatna pažnja je posvećena i podeli bugarskih socijalista na tzv. tesne i široke 1903. Reč je u osnovi o podeli poznatoj iz drugih socijaldemokratskih partija na levicu i

desnicu. Autor detaljno opisuje stavove jedne i druge frakcije prema stvaranju balkanske federacije, a i promene u tim stavovima tokom vremena.

Sledeće poglavlje govori o rumunskom socijaldemokratskom pokretu. Autor daje i kratak pregled ujedinjenja rumunskih zemalja Vlaške i Moldavije i razvoja socijalističkog pokreta. Rumunska socijaldemokratska partija je osnovana 1893. Nadoveza prati idejna sučeljavanja levice i desnice, a osvrće se i na razvoj socijaldemokratije u Transilvaniji.

Razdoblje 1907-1910. je predstavljalo doba rasula. Obnova partije je usledila 1910. u znaku reformističke struje. U ovom delu, autor posvećuje pažnju borbi socijaldemokrata za nacionalno oslobođenje i saradnji sa srpskim socijaldemokratima. Godine 1910. rumunski socijalisti su učestvovali na beogradskoj socijaldemokratskoj konferenciji i podržali su stvaranje balkanske federacije. Dalje se govori o stavovima rumunskih socijaldemokrata prema balkanskim ratovima i Prvom svetskom ratu. Iz autorovog izlaganja se vidi da je rumunskim socijaldemokratima bilo važnije nacionalno ujedinjenje i oslobođenje nego stvaranje balkanske federacije.

Naredno poglavlje govori o jednoj od najslabijih socijaldemokratskih partija na Balkanu – grčkoj. Poglavlje počinje opisom planova Rige od Fere za stvaranje balkanske federacije pod grčkom hegemonijom. Autor prati razvoj unutrašnje i spoljne politike Grčke, saradnju sa balkanskim zemljama i razvoj socijaldemokratije u XIX veku i početkom XX veka.

Socijalistička partija nije osnovana do 1918. godine, a kao najznačajniji socijalista, koji se zalagao i za balkansku federaciju, javlja se Pol Argirijades koji je delovao u Parizu. Osim njega, zagovornica federacije je bila i Socijalistička federacija iz Soluna. Ostatak poglavlja je posvećen pokušajima osnivanja socijaldemokratske partije koja se pri osnivanju u novembru 1919. založila za balkansku federaciju.

Sedmo poglavlje govori o socijaldemokratskom pokretu u Makedoniji. Autor izlaže različite koncepcije rešenja makedonskog pitanja krajem XIX i početkom XX veka. Makedonski socijalisti su se zalagali da makedonsko pitanje reše sami Makedonci iako se nikad nisu izjašnjavali o eventualnoj makedonskoj naciji. Nadoveza prikazuje njihove stavove o federalnoj Makedoniji u balkanskoj federaciji pozivajući se na pisanje socijalističkih listova. On skreće pažnju na paradoksalno poricanje prava Srbima, Bugarima i Grcima, za koje su makedonski socijalisti tvrdili da uglavnom naseljavaju Makedoniju, da se ujedine sa matičnim zemljama.

Znatan deo poglavlja je posvećen autonomističkim težnjama VMRO, za koju autor kaže da često nije bila jasno razgraničena od socijalista. U tom delu se govori i o Tajnom makedonskom revolucionarnom komitetu, a i o Narodnoj federativnoj partiji. Prva se borila za samostalnu Makedoniju, dok je druga to isto želela da postigne postepeno, preko autonomije u okviru Turske.

Sledeće poglavlje govori o socijaldemokratskom pokretu Hrvatske. Nadoveza daje prikaz opštih političkih prilika i razvoja socijaldemokratije. Ta Stranka socijaldemokrata je morala da se bori i za nacionalne i klasne ciljeve kako protiv režima tako i protiv nacionalističkih građanskih stranaka. Zato autor konstatuje da je borba hrvatskih socijalista uvek imala više obeležje borbe za jugoslovensku integraciju nego za balkansku federaciju. Autor prati stavove levog i desnog krila partije po nacionalnom pitanju sve do cepanja u leto 1918. zbog nesloge oko stvaranja Jugoslavije.

U zaključku tog vrednog rada dr Branko Nadoveza naglašava da je do sada u historiografiji preneglašavana snaga socijaldemokratskih partija, ali im istovremeno priznaje da su uvidele potrebu povezivanja balkanskih naroda. Autor daje kratko poređenje balkanskih socijaldemokratskih stranaka po snazi i koncepcijama, a ukazuje i na prepreke balkanskoj integraciji. Na samom kraju, autor se osvrće i na izučavanje balkanskih socijaldemokratskih stranaka u pojedinim zemljama.

Drugi rad dr Branka Nadoveze u 1997. godini je *Istorija srpskog radikalizma od 1903 do 1941*, koja je objavljena u "Zemunskim novinama" u avgustu 1997. kao nastavak *Istorije Radikalne stranke od postanka do 1903. godine* Miloša Trifunovića, koja je takođe objavljena u "Zemunskim novinama" u avgustu 1997.

Doba koje je dr Branko Nadoveza obradio pokriva najslavnije i najteže trenutke u razvoju stranke i celog srpskog naroda, ali i krizu i raspadanje stranke u razdoblju 1916-1941. godine.

Rad je podeljen u pet delova, uglavnom hronološki. Prvi deo obrađuje 1903-1914. i opisuje promene koje su nastale u Srbiji s promenom dinastije i dolaskom NRS na vlast. U tom kontekstu, autor opisuje i odvajanje Samostalke radikalne stranke, za koju kaže da je sve više napuštala nacionalno stanovište i prelazila na građansko. Autor ipak smatra da SRS u razdoblju 1904-1918. nije bila zasebna stranka. Uz praćenje unutrašnje politike u kojoj je NRS igrala glavnu ulogu, autor prati i burni razvoj u spoljnoj politici, uključujući borbu za ekonomsko i političko osamostaljivanje Srbije (Carinski rat), aneksionu krizu, balkanske ratove i pitanje Crne ruke.

Deo rada je posvećen Srpskoj narodnoj radikalnoj stranci u Ugarskoj, Hrvatskoj i Slavoniji, koja iako uticajna nikad nije bila tako preovlađujuća, čak ni među Srbima, kao NRS u Srbiji. U tom delu se govori i o otcepljenju (neznatne) Srpske narodne stranke u Ugarskoj 1910.

Treći deo rada govori o Prvom svetskom ratu i stvaranju Jugoslavije. Naglašena je diplomatska aktivnost Pašićeva i radikala, a i odnosi sa velikim silama i Jugoslovenskim odborom. Politiku stvaranja Jugoslavije autor ocenjuje kao kapitalnu grešku za interese srpskog naroda.

Četvrti deo govori o parlamentarizmu u Kraljevini SHS 1919-1929, kada je NRS uglavnom bila na vlasti. Autor donosi spiskove ministara,

rezultate izbora i planove za uređenje zemlje u kojima je NRS dosledno zastupala centralističko stanovište. Nadoveza govori i o izdvajanju Stojana Protića iz stranke i prerastanju samostalnih radikala u Demokratsku stranku. Kao osnovni remetilački faktor u državi autor vidi hrvatski separatizam. Znatan deo poglavlja je posvećen i ekonomsko-finansijskom programu NRS.

Autor ne propušta da ukaže na to da je još u drugom delu tog razdoblja stranka počela da zapada u krizu, i to još pre Pašićeve smrti 1926. Posle toga je došlo do rascepa, pa je 1929, po autoru, stranka praktično prestala da postoji.

Poslednji deo rada obuhvata razdoblje 1929-1941, kada NRS više praktično nije postojala kao jedinstvena organizacija iako su radikali i dalje igrali važnu ulogu na jugoslovenskoj, a posebno srpskoj, političkoj sceni. Tako je deo radikala redom bio zastupljen u svim režimskim strankama: Jugoslovenskoj radikalno-seljačkoj demokratiji, Jugoslovenskoj nacionalnoj stranci (čiji je formalni član NRS bila, uprkos protivljenju mnogih radikala), Radikalnoj socijalnoj stranci (koja je stvorena da se iz NRS odvuku pomirljiviji članovi), Jugoslovenskoj radikalnoj zajednici (u kojoj su, uz NRS, bile i Slovenska ljudska stranka i Jugoslovenska muslimanska organizacija). Pred kraj postojanja Kraljevine, bivši premijer Milan Stojadinović je pokušao da osnuje Narodnu radikalnu stranku Kraljevine Jugoslavije, kao svoju stranku, ali bez većeg uspeha.

Time se završila istorija radikalizma na srpskim i jugoslovenskim prostorima. Autor zaključuje da je poslednjih godina NRS bila pocepana na više frakcija i da se besomučno borila za očuvanje Jugoslavije, praveći pri tom kompromise sa Hrvatima i Slovencima.

Rad je obogaćen programima i statutima stranaka.